

Din-Siyaset-Laiklik Ekseninde Türkiye’de Din Öğretimi

İhsan ÇAPCIOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-posta: ih sancapcioglu@yahoo.com

Özet

Türk toplumunun sosyo-politik ve kültürel tarihi incelendiğinde, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin din, siyaset ve laiklik eksenli tartışmalara yoğun bir şekilde sahne olduğu görülmektedir. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu tartışmalar yeniden ivme kazanmış ve güncel bir geçerlilik alanı oluşturmayı sürdürmüştür. Söz konusu tartışmaların, laiklik başta olmak üzere Cumhuriyetin temel ilkelerini benimsemiş insan yetiştirmeyi ve bunu eğitim aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefleyen devletin eğitim politikalarını etkilememesi mümkün değildir. Nitekim bu durumun doğal bir sonucu, örgün ve yaygın din öğretiminin siyaset alanındaki tartışma ve gelişmelerden doğrudan etkilenmesidir. Bu etkilenme, Türkiye’de din öğretiminin varlığını ve niteliğini sorgulayan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu makalede, Türkiye’de din öğretiminin Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet sonrası ve günümüzdeki durumu, din-siyaset-laiklik ekseninde sosyo-politik ve toplumsal etkilerle ortaya çıkan dönemsel değişimler çerçevesinde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Politika, Laiklik, Din Öğretimi, Türk Toplumunu

Religious Education in Turkey in the Context of Religion-Politics-Laicity

Abstract

Analysing the socio-political and cultural history of Turkish society, it is seen that in the late Ottoman and Republican periods in particular, on the basis of religion, politics and laicism, an intensive discussion has been made. Particular in the republican era, this debates has been facilitated once again, keeping up to crear an actual field of validity. It is impossible that these debates to have an influence on the state policy of education that aimed to educate individuals who have adopted the main principles of Republic, above all the laicism, and to also realize this through education. Indeed, as a natural result of this fact, the formal and informal religious education have been affected by the debates and developments in the political life. This influence has also brought about the discussions questioning the existence and quality of religious education in Turkey. In this article, on the basis of religion-politics-laicism, the pre-Republican, post republican and present-day situation of Religious education in Turkey is examined within the framework of periodic changes taking place under the socio-political and social influences.

Key Words: Religion, Politics, Laicity, Religious Education, Turkish Society

Giriş

Siyaset ve siyasete dair sorunlar -geçmişten günümüze- çeşitli bilimsel çalışma ve ilgi alanlarının temel konularından birini oluşturmaktadır. Bu konuda siyaset sosyolojisi, uluslar arası ilişkiler, kamu yönetimi ve siyaset bilimi gibi disiplinler aracılığıyla, siyaset ve siyasallaşma olgusu, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik yönden çeşitli boyutlarıyla ele alınmaktadır. Farklı alanlardan derlenen veriler, yorum, karşılaştırma ve değerlendirilmeler, siyaset ve siyasallaşma odaklı sorunların tespiti ve çözümlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Siyaset ve siyasallaşma sorununa değişik yaklaşım ve perspektifler sunan dini araştırmalar ise, modern dünya ve bilimlerin hem alan, hem de konu ve yöntem olarak dışarıda bıraktığı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Öyle ki dinler, insanın sosyal, psikolojik, kültürel ve biyolojik varlığına ilave boyutlar katmaktadır. Dinler, insani varoluşu ve yaşamı fiziksel, tarihsel ve toplumsal zaman-mekan boyutunun ötesine taşıyarak, yaşamı bir süreklilik ya da sonsuzluk duygusu/inancı çerçevesinde, bütüncül ve anlamlı bir içerikte tanımlamaktadır. Bu bağlamda dinin insan yaşamına kattığı anlam, duygu ve inanç yoğunluğu, insanın yaşamı bir bütünlük içinde kavramasını, gözlemlenen ve tecrübe edilen yaşamın negatif görüntü, algı ve yansımalarını, pozitif bir algılama haline dönüştürmesini sağlamada oldukça fonksiyonel görünmektedir¹.

Dine inanma ve bağlanmanın insanın kendini daha sağlıklı hissetmesi ve hayatını anlamlandırmada olumlu etkilerinin tespit edilmesinin yanı sıra, dinin eğitim, siyaset ve kültür alanındaki söylemlere yansıyan boyutları araştırmacılar arasında dikkate değer bir ilgi uyandırmaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de özellikle din-siyaset eksenli çalışmaların, sosyal bilimlerin diğer çalışma ve araştırma alanları yanında, önemi ve ağırlığının

gittikçe arttığı gözlenmektedir². Bilindiği gibi, bir dine mensup olma, şahsî inanç bağlılığı ya da belirli bir din etrafında bir araya gelmenin ötesinde, belirli bir hukuk çerçevesinde somut bir organizasyona katılma anlamına gelir. Her toplum siyasî norm ve kurumlarda kendini bütünleştiren kristalleşmiş bir nokta bulur. Bu durum, dinî alanla ilgili fenomenler için de geçerlidir. Bu nedenle dinî ve siyasi yapılar arasında her zaman bir ilişkinin var olduğu gözlenmektedir.

İnsana, varlık alanına ve yaşanan hayata ilişkin belirli bir tutum takınmayı öğütleyen dinin, aynı zamanda siyaseti yönlendiren insanın siyasi eylemlerine değersel ve ahlaki düzeyde yön verici olması, dinle siyaset ilişkisinin önemli bir yönüne işaret etmektedir. Din ve siyasetin kesişme noktası dinin muhatabı ve siyasi sistemin aktörü olan insanın her iki alanda da değişmez etken olmasından kaynaklanmaktadır. Dine bağlı ve siyaseti yönlendiren insanın olduğu yerde böyle bir ilişkinin yokluğuna inanmak ya da yokluğunu varsaymak dinin anlamsız, dine ait inanca dayalı eylem ve davranışların geçersiz olduğunu kabul etmektir. Öyleyse insana ve topluma dönük yönüyle dinle siyasetin birbirinden tamamiyle kopması zor görünmektedir. Çünkü her ikisi de toplumsal alanda gerçekleşmekte, her ikisinin de topluma yönelik projeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda din ve siyasetin kesiştiği nokta; düşünen, inanan ve bu düşünce ve inançları çerçevesinde eylemde bulunan insan olmaktadır³.

Türk toplumunun sosyo-politik ve kültürel tarihi incelendiğinde, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin din, siyaset ve laiklik eksenli tartışmalara yoğun bir şekilde sahne olduğu görülmektedir. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu tartışmalar yeniden ivme kazanmış ve güncel bir geçerlilik alanı oluştur-

1 Mehmet Akgül, "Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi - Konya Huzurevi Örneği", *Dini Araştırmalar*, (2004), 7 (19), s. 19-59.

2 İhsan Çapcıoğlu, *Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık İlişkisi -İlahiyat Fakülteleri Örneği-*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 1.

3 Fazlı Arabacı, "Din ve Siyaset", *Ana Başlıkla- rıyla Din Sosyolojisi*, editörler: Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 348-49.

mayı sürdürmüştür. Söz konusu tartışmaların laiklik başta olmak üzere cumhuriyetin temel ilkelerini benimsemiş insan yetiştirmeyi ve bunu da eğitim aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefleyen devletin eğitim politikalarını etkilememesi mümkün değildir. Nitekim bu durumun doğal bir sonucu, örgün ve yaygın din öğretiminin siyaset alanındaki tartışma ve gelişmelerden doğrudan etkilenmesidir. Bu durum, Türkiye’de din öğretiminin varlığını ve niteliğini sorgulayan tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu makalede, Türkiye’de din öğretiminin Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet sonrası ve günümüzdeki durumunu, sosyo-politik ve toplumsal etkilerle ortaya çıkan dönemsel değişimler çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Ülkemizde örgün ve yaygın din öğretiminin tarihsel gelişimini inceleyebilmek için öncelikle Batı’da ve Türkiye’de laikliğin gelişimini, din ve siyaset ilişkilerinin tarihini, panoramik bir bakışla da olsa, kısaca değerlendirmemiz gerekir.

Laiklik Bağlamında Batı’da ve Türkiye’de Din-Siyaset İlişkisi

Laiklik kapsam ve içerik olarak çok çeşitli tanımlara konu olmakla birlikte, Yunanca “laikos” kavramından türetilmiştir. Yunanlılar din adamı, yani ruhban sınıfından olmayanlar için “laikos” kavramını kullanmışlardır.⁴ Hıristiyanlık, Katolik Dünyası’nda toplumu ikiye ayırıyordu. Ruhaniler sınıfını teşkil eden din adamlarına “clerge” deniyordu. “Clerge”ler de kendi içinde “regulier” ve “seculier” olmak üzere ikiye ayrılıyordu. “Regulier”ler toplumsal hayattan uzak yaşayan ve ömürlerini, manastırlara kapanıp ibadetle geçiren ruhanilerdi. “Seculier”ler ise papaz ve psikopos gibi halk içinde ve her-

kesle birlikte yaşayan kilise rahipleri ve bilfiil dini bir görev icra eden ruhanilerdi. İşte “laik” kelimesi, ruhaniler sınıfının bu iki zümresinden hiçbirine mensup olmayan, yani papaz, rahip veya psikopos sıfatı taşımayan Hıristiyanları nitelemek için kullanılıyordu⁵. Ruhban sınıfına mensup olmamak, başka bir ifadeyle kilise dışında kalmak, din adamlığı mesleğini icra eden kişi olarak *klerikal* olmamak, klerikalizm dışı olmak şeklinde anlaşılmalıdır. Bu nedenle “ruhban sınıfından olmamak” tabiri, Kilise kurumuna mensubu olmamak anlamındadır ve bu sebeple de laik, ruhban sınıfından olmayan, ancak Hıristiyan olan sade vatandaş demektir⁶. Böylece “Laikos” ve “laici” terimleri Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı yıllarda din adamı niteliğine sahip bulunmayan kimseler için kullanılan bir tabir olmuştur⁷. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, laik kelimesi köken olarak din karşıtı olan kişi için değil, Kilise mensubu olmayan kişi, yani “avam/halk” kesimi için kullanılmıştır⁸. Zamanla kelimenin bu ilk ve asıl anlamı genişletilerek, dini olmayan ya da ruhani bir içerik taşımayan her bir görüşe, kuruma, ilkeye, hukuka ve ahlaka da “laik” tanımlaması getirilmiştir⁹.

Bugüne kadar üzerinde ittifak edilen bir laiklik tanımı söz konusu değilse de, yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde laikliği, özellikle, sosyal sistem içerisinde din-siyaset ilişkisi, hukuk, iktisat vb. gibi alanlarda dinden bağımsız bir durumun geçerli kılınması olarak tanımlamak mümkündür. Dar anlamda ise laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak

4 Laikliğin etimolojik kökeni, hukuki (anayasal), dini (teolojik) içeriği konusundaki farklı tanımlar ve yaklaşımların yanı sıra, Türkiye’deki gelişimine ilişkin olarak bkz. Mehmet Taplamacıoğlu, “Laiklik İlkesi ve Türkiye’deki Durum”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1963 (11), s. 35–53; krş. Münir Koştas, “Türkiye’de Laikliğin Gelişimi (1920’den Günümüze Kadar)”, *AÜİFD, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Özel Sayı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1999, s. 185–197.

5 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1998, s. 161–62.

6 Durmuş Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme: Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995, s. 89.

7 Suat Sinanoğlu, *Laiklik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları*, Türk Devrim Ocakları, İstanbul, 1954, s. 2; Burhan Oğuz, *Laiklik: Tarihsel Gelişimiyle Dünya’da ve Türkiye’de*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 7.

8 Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme: Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, s. 88.

9 Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 162.

tanımlanabilir. Aynı zamanda bu durum devletin din hürriyetini tanıması ve din konusunda tarafsız bir tutum takınması da ihtiva eder¹⁰. Böylece devlet işlerinde dini saikler yerini bilgi, akıl ve pozitif kriterlere bırakırken devlet de dine özel ve özerk bir alan tahsis etmektedir. Burada dine tanınan söz konusu bu özel ve özerk alanın kullanımının yasa koyucu ve yürütücünün güvencesi altında olduğu ve devletin din alanındaki suistimallere karşı yükümlülüğünün varlığı da belirtilmelidir.

Bilindiği gibi Fransız İhtilali öncesinde Batı Avrupa'da kilise ile devletin yetki alanlarının ayrışması sürecine ilişkin önemli gelişmeler olmuştur¹¹. Ortaçağ Avrupası'nda ruhban sınıfının toplum üzerinde kurduğu baskılar ve kilise taassubu, insanları bu anlayışa karşı direnmeye ve kilise karşısında hürriyetlerini kazanmaya zorlamıştır. Burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla kapitalizmin

gelişmesi, reformasyon hareketleri ile kilisenin eleştirilemez olmaktan çıkması, Rönesansla birlikte sanat, bilim ve felsefe alanlarında filizlenen seküler anlayışın toplum yaşamına yavaş yavaş yerleşmeye başlaması, coğrafi keşifler sonucu insanların dünyaya bakış açılarının genişlemesi, pozitif bilimlerde kaydedilen gelişmelere paralel olarak artan sanayileşme ve iktisadi gelişmelerin karşılıklı etkileri gibi gelişmeler toplumsal yapıyı dönüştüren dinamikler olarak laik dünya görüşünün yapılaşmasında önemli rol oynamıştır¹². Batı'da Kilise'nin teokratik düzenine ve siyasi nüfuzuna yönelik başkaldırı hareketi, gerek Kilise içindeki ve gerekse Kilise dışındaki dengeleri sarsarak Katolik Dünyası'nda hızlı bir toplumsal değişmeye öncülük etmiştir. 11. yüzyılda özellikle eğitim alanında yaşanan hızlı değişimler, geleneksel/skolastik Hıristiyan eğitim anlayışının çözülmesine neden olmuştur¹³.

10 Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Laiklik*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1975.

11 19. yüzyılın sonunda eğitim-öğretime ilişkin kanunlar laikliği hukukileştirdiği için günümüz Fransa'sında eğitim-öğretim sistemi, "laikliğin beşiği" ve koruyucusu olarak sunulmaktadır. Ayrıca, Fransız eğitim-öğretim müfredatının ve öğretici personelin laikleşmesi, siyasal rejim olarak cumhuriyetin ve değerlerinin kökleşmesi için önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Doktrin olarak laiklik; Fransız demokrasisinin ve ulusal bütünlüğünün oluşumuna bağlanmış ve devlet onu öğretim kurumları aracılığıyla yayarak sağlamlaştırmıştır. Maryse Deguerge, *Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 197. Kilise ile devlet ayrımının ilk olarak formüle edildiği Amerika'da ise kilise ve devlet, hiçbir zaman mutlak anlamda birbirinden ayrı tutulmamıştır. Kilise-devlet ayrımı, Belçika'da 1831, Portekiz'de 1911 ve Almanya'da 1918 yılında gerçekleşmiş ve çeşitli biçimlerde yorumlanıp uygulanmıştır. Öte yandan İngiltere'de Anglikanlık, İrlanda'da Katolilik ve İsveç'te Lutherçilik bir tür devlet dini halinde sistemle bütünleşmiştir. Din ve devletin en radikal biçimde ayrılışı Fransa'da olmuştur. Ancak Fransa'da bile, Alsas-Loren Bölgesi 1802 tarihli Napolyon Konkordatosu'na tabi olmaya devam etmiştir. İtalya, 1929 yılında imzalanan ve 1984 yılında yeniden gözden geçirilen; İspanya ise 1953 yılında imzalanan, 1976 ve 1979 yıllarında gözden geçirilen konkordatolarla kilise ile ilişkilerini düzenlemiştir. Ünver Günay ve diğerleri, *Laiklik, Din ve Türkiye*, Adım Yayınları, Ankara, 1997, s. 83.

12 Hulusi Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası: Laiklik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 119.

13 Batı eğitim tarihinin Rönesans'la başlayan, 19. ve 20. yüzyıllarda meyvelerini veren reform dönemi, skolastik zihniyete karşı yürütülen mücadelelerin tarihini kapsar. Bu çerçevede, "skolastik okul", "skolastik metod" ve "skolastik zihniyet" kavramlarını, belli başlı nitelikleriyle kısaca tanımlamak gerekir. Skolastik okulun temel özellikleri şunlardır: Dini disiplinlerin öğretiminde skolastik yöntemi savunmak, Kilise dogmalarına bağlı dindar insanlar yetiştirmek Hıristiyanlığın yayılmasını sağlamak. Skolastik metodun temel özellikleri ise şöyle özetlenebilir: Öğretimin merkezinde kitap vardır. Dini metinler Aristo mantığının ilkeleriyle genişletilerek anlaşılmasına çalışılır. Hoca, kitabi bilgileri öğrencilere ezberletir. Dersler, antik çağın hür sanatları olan "Trivium" ve "Quadrivium" ile Latince dini metinler ve ilahilerin ezberletilmesinden oluşur. Ayrıca derslerde, antik çağdan farklı bir yaklaşımla, yani skolastik zihniyet esas alınarak öğretim yapılır. Bütün bu özellikleriyle skolastik zihniyetin temel nitelikleri ise şunlardır: Bu zihniyette, öğretimin merkezine dogmalarla öğretilmiş hakikat yerleştirildiğinden, araştırma değil, verilen öğrenme esastır. Bu çerçevede, öğrenciden Hıristiyan azizlerinin ve dogmaları yorumlayan diğer teolog ve otoritelerin yazdıklarına şüphe ve tenkitle yaklaşması değil, kesin inançla bağlanması beklenir. Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 30.

11. yüzyılda, önce İtalya'da kurulan Bologna, sonra da Fransa'da kurulan Paris Üniversiteleri, eğitim-öğretimin kilise kadrosunun dışına taşmasına öncülük etmiş ve laik eğitim-öğretim anlayışına giden yolu açmıştır¹⁴. Bu gelişmelerle birlikte eğitim-öğretim sorunlarına yön veren merkez değişmiş ve artık Kilise'nin öğretileri yerini, dünyaya dönük bilginlerin, hümanistlerin ve klasik yazarların öğretilerine bırakmıştır¹⁵.

Hümanistlere göre hümanizm, insan düşüncesinin eğitim yoluyla yeniden şekillendirilmesini amaçlar. Rönesans'ın dünya görüşüne uygun düşen bu hümanist eğitim ideali, çok yönlü yaratıcı bir düşüncedir. Burada amaç, her açıdan gelişmiş insanı (*homo universale*) yaratmaktır. Hümanistler, gelenek ile dinin (Hristiyanlığın) ve bilim ile ahlaki tutumların sentezini gerçekleştirmeyi denemişlerdir. Böylece, insan kendi benliğine, Tanrı'ya ve topluma karşı öncekinden çok farklı yeni bir tutumu benimsemiş olmaktadır. Bu dönemde bakışlar, ortaçağda olduğu gibi "aşkın alem"e yönelmediği gibi, kilise dogmaları da geri plana itilmiş; eğitimin merkezine, tanrı ya da kilise dogmaları değil, "insan" yerleştirilmiş ve nihayet Rönesans'ın bireyciliği, eğitim alanında da yankısını bulmuştur¹⁶. Böylece Hümanizm hareketi, bilim ve sanat alanlarının Hristiyanlığın tekelci anlayışının dışına taşmasına imkan sağlamıştır.

Rönesans ve Reform dönemi Batı Dünya-sı'nda dinsel alan ile seküler alanın birbirinden belirgin bir şekilde ayrılışının başlangıcını oluşturmakla birlikte, bu dönemin laiklik anlayışından modern demokrasilerde görülen laiklik anlayışına geçiş, uzun ve sıkıntılı dönemlerin atlatılmasına bağlı olmuştur¹⁷. Birey vicdanına her türlü dinsel otoritenin müdahalesinin dışlanması hususunda gösterilen bu çabalarla birlikte, "dünya üstü aleme" bağlı bulunan düşünce, yavaş yavaş bu bağı kopar-

mış, dünyevileşmiş ve laikleşmiştir. Böylece dini dogmalara bağlı olmayan bir ahlak anlayışı gelişmeye başlamıştır. Örneğin İngiltere'de Francis Bacon (1561-1626); bilgiye erişim yollarını tıkayan "put"(idol)ları, peşin hükümleri ortadan kaldırmak, duyumsal izlenimler ile akla dayalı (rasyonel) bilgi arasında gerçek bir ilişki kurmak istemektedir. Bacon, *Novum Organum* adlı yapıtında temel olarak insanın doğayla ilişkisini sorgular. *Novum Organum* metafizik ve bilimlerin yanlışlarıyla köklü bir hesaplaşmadır ve bu haliyle yeni bir çağın kapısıdır. Bacon'ın öğretisi zamanla Fransız aydınlanmasının ve kilise dogmalarına karşı mücadelenin teorisi haline gelmiştir¹⁸. Aynı şekilde René Descartes (1596-1650)'ın "akıl doğru kullanım metodu"nu arayışı, bu dönemin fikir dünyasında önemli köşe taşlarından birini oluşturmuştur¹⁹.

Esasen bu dönem düşüncesinde yaşanan yapısal değişim, "inanın akıl" yerine "anlayan akıl"ın ön plana çıkmaya başlamasıdır. Ortaçağda "sorgulamadan inanan" bir karakter ile şekillenen akıl, bu dönemde dogmalardan bağımsız düşünmeye ve fikir üretmeye çalışan, araştıran, eleştiren bir insani yeti olmaya çalışmaktadır. Bu süreçte, Hristiyan mezhepleri arasındaki itilaflar, din taassubu ve yapılan işkenceler; Batı'da din ile devletin yetki alanlarının ayrışarak belirginleşmesini güçleştirmiştir. Bununla birlikte, aydınlanma döneminde ortaya çıkan "doğal hukuk" anlayışı, devlet ve kilisenin temellerini kökünden sarsmıştır. 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesiyle birlikte Rönesans ve Reform hareketleri, Batı'da akılcılığın, hoşgörünün ve laik düşünce biçiminin yerleşmesinde çok önemli roller oynamıştır. Aydınlanma döneminin Alman filozofu Immanuel Kant'ın, insanın bilgi potansiyelinin geniş ufuklarını kilisenin sınırlı dünya görüşüyle karşılaştırması, aydın çevrelerinde büyük ilgiyle karşılanmış ve laik anlayışın geniş kitlelere yayılmasına imkan

14 Günay ve diğerleri, *Laiklik, Din ve Türkiye*, s. 81.

15 Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1980, s. 125.

16 Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, s. 99-100.

17 Günay ve diğerleri, *Laiklik, Din ve Türkiye*, s. 81.

18 Francis Bacon, *Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, Doruk Yayınları, İstanbul, 1999.

19 René Descartes, *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1999.

sağlamıştır²⁰. Özetle Reformasyon ve Aydınlanma hareketleri ile Amerikan ve Fransız Devrimleri neticesinde din ve din-dışı alanın ayrışması, Batı'da laik hukuk düzeninin ve vicdan hürriyetinin, sosyal hayatın her alanına hakim olmasına zemin hazırlamıştır.

Batı'da yaşanan bu gelişmelerle birlikte din-siyaset ilişkileri Kilisenin vesayetinden kurtularak laik düşünce biçimine doğru evrilirken, Yeni Türk Devleti'nin ilk yıllarından itibaren de laiklik prensibinin anayasal bir ilke olarak kabul edilmesine yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce 1921 anayasasında milli hakimiyet kavramının, "hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ibaresiyle din dışında bir alana, millete devredilmesi, yakında kurulacak olan cumhuriyetin siyasal niteliğine ilişkin önemli işaretler içeriyordu.

1922 yılında Saltanat'ın kaldırılması ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte yeni Türk devletinin yönetim şekli ortaya çıkmış oldu. Ancak, "devletin dini İslam'dır" ibaresi anayasadaki yerini korumayı sürdürdü²¹. Ayrıca, TBMM'nin şeriatın korunması ve uygulanması ile ilgili yükümlülüğü hala devam etmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk bu ilkenin şartlar oluştuğunda anayasadan çıkartılacağını beyan ediyordu²². Diğer taraftan Atatürk, "Bizi yanlış yola sevk eden kötü yaratılışlılar, bilirsiniz ki, çoğu zaman din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep dini kural sözleriyle

aldatmışlardır. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz. Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harap eden kötülükler hep din perdesi arkasındaki dinsizlik ve kötülükten gelmiştir. Her şeyden önce şunu en basit bir dini gerçek olarak bilelim ki, *bizim dinimizde özel bir sınıf yoktur. Ruhbanlığı reddeden bu din, dinde tekelciliği kabul etmez*". diyerek dinin birey ve toplum yaşamındaki önemine, dinsizliğin ve din istismarının tehlikelerine işaret ediyor; İslamiyet'te ruhban sınıfının olamayacağını belirterek, laiklik anlayışına ilişkin önemli ipuçları veriyordu. Ayrıca Gazi M. Kemal, şu sözleriyle, İslamiyet'i hakıyla bilen kişilerin varlığından iftiharla söz ediyordu:

*Efendiler, bir fikri daha düzeltmek isterim. Milletimizin içinde gerçek din adamları, din adamlarımız içinde de milletimizin hakıyla iftihar edebileceği bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara karşı hoca elbisesi altında gerçek ilimden uzak, gereği kadar öğrenmemiş, ilim yolunda gereği kadar ilerlememiş, hoca görünüşlü cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Seyahatlerimde birçok gerçek aydın din bilginimizle temas ettim. Onları en yeni ilim terbiyesi almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. İslamiyet ruhu ve hakikatlerini çok iyi bilen din adamlarımızın hepsi bu olgunluk derecesindedir*²³.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet içerisinde ve özellikle hükümet üzerinde etkisi olan siyasi kadroların düşüncelerinde bir laikleşme sürecinin varlığı biliniyordu. Bu süreçte özellikle Fransa'da yapılan eğitim-öğretim ve görgülenme faaliyetlerinin önemli etkisi olmuştu. Bu sürecin Cumhuriyet'le birlikte hızlanarak devam ettiği görülmektedir²⁴. 3

20 Günay ve diğerleri, *Laiklik, Din ve Türkiye*, s. 81-82.

21 Bkz. *1924 Anayasası*, Madde 2.

22 1921 Anayasasında yer alan "Türkiye Devleti'nin dini, Dini İslam'dır; resmi dili Türkçe'dir; makarı Ankara şehridir" maddesi, 1928 yılında yapılan değişikliklerle anayasadan çıkartılmıştır. 1924 Anayasasının bazı maddelerini değiştiren 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı yasayla ise, Anayasasının ikinci maddesinden "Devlet'in dini İslam'dır" ibaresi çıkartılarak, madde şu şekle dönüştürülmüştür: "Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir; makarı Ankara şehridir." 1924 Anayasasında 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı yasayla son bir değişiklik daha yapılmış ve Anayasasının ikinci maddesine "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik bir devlet olduğu" açıkça yazılmıştır.

23 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, c. II, s. 214-215.

24 Cumhuriyet öncesi laikliğin ilk adımları sayılabilecek eğitim-öğretim düzenlemeleri ve laikliğin Cumhuriyet sonrası gelişimi konusunda

Mart 1924'te Hilafet'in kaldırılması, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte devlet, din işlerini kendi uhdesine alma konusunda bir adım daha atmış oluyordu. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ise, genel eğitimin uygulanmasının ilk adımıydı. 1928 yılında yürürlüğe giren bir yasayla "devletin dini İslam'dır" ibaresi anayasadan çıkartılarak TBMM'nin şeriatın uygulanması ile ilgili yükümlülüğüne son verildi. Cumhuriyetin temel nitelikleri arasına laiklik prensibinin kesin olarak alınmasının tarihi ise 1937 oldu. Yeni Türk Devleti'nin siyasi yapısının oluşumunda Cumhuriyet'in kurulmasının ardından gerçekleştirilen şapka (25 Kasım 1925) ve kılık-kıyafet devrimi (3 Kasım 1934), medeni kanun (17 Şubat 1926) ve soyadı kanununun kabulü (21 Haziran 1934), ölçü ve tartıda (1 Ocak 1933) getirilen yeniliklerin etkisini de belirtmek gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yönetim şeklinin ve anayasal yapısının oluşumunda ve gelişiminde yön verici ilkelerden birisi olan laiklik ilkesinin uygulanmasında, özellikle Mustafa Kemal Atatürk sonrası ciddi kırılmalar ve sapmalar olmuş ve bu durum devletin genelde din, özelde din eğitimi ile ilgili tutumunda temel belirleyiciler arasında yer almıştır. Çünkü Atatürk'ün ölümünün ardından özellikle tek parti döneminin yaşandığı 1940'lı yıllar din alanında farklı uygulamalara sahne olmuştur. Öyle ki Atatürk zamanında din eğitim ve öğretimini devlet eliyle yürütmek amacıyla yapılan düzenlemeler tek parti dönemindeki laiklik uygulamasıyla ya sürdürülemedi ya da tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. İmam-Hatip okulları ve İstanbul Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Darülfünun İlahiyat Fakültesi bu uygulamaların ortaya çıkardığı sonuçlardan olumsuz etkilenmiştir²⁵.

bkz. Tuğrul Yürük, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Laiklik Çerçevesinde Din Eğitimi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2005, s. 30-45.

25 Bkz. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 66-165.

Bu noktada, Cumhuriyetin ilk dönemleri ve günümüz Türkiye'sinde din öğretiminin durumunu değerlendirebilmek için Cumhuriyet öncesi din öğretiminin devlet denetiminde verildiği tek kurum olan medreselerin genel durumuna ve medreselerde verilen din öğretiminin niteliğine ana hatlarıyla değinilmesi gerekir.

Tarihsel Arkan: İslam Eğitim Tarihi ve Medreselerde Din Eğitimi

Din eğitim ve öğretimi İslam eğitim tarihi boyunca tüm eğitim uygulamalarının merkezinde yer almıştır²⁶. Hz. Muhammed'in yetişkinlere yönelik olarak Mekke'de başlattığı eğitim Medine'de mescit merkezli bir eğitime dönüşmüştür²⁷. Öğretimin konusu Kur'an ayetlerinin belenmesi, anlaşılması, hedeflerinin ve uygulanışının gösterilmesi idi²⁸. Bu çerçevede din, öğretimin bütününe kapsayacak şekilde ibadet hayatıyla sıkı bir ilişki içerisindeydi²⁹. Cami ya da mescitler, her türlü dini ve sosyal faaliyetlerin merkezi durumundaydı. İslâm'da cami,

26 İslam'da eğitim-öğretim faaliyetlerini ilk olarak başlatan Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed, Medine Mescidi'nde oturur ve yakın arkadaşlarına söylediklerini tekrar ederek öğretmeye çalışırdı. Bu uygulama kadınları da içine alıyordu. Ayrıca, Hz. Muhammed insanlara Kur'an okumayı öğretmek üzere yakın arkadaşlarını da görevlendirmiştir. Örneğin, Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye, Muaz b. Cebel'i ise Yemen'e gönderirken onlardan halka Kur'an öğretilmesini istemiştir. Bu dönemde, çoğunlukla sözlü tekrara ve dolayısıyla ezbere dayanan Kur'an öğretimine önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, İslam eğitiminin esasını, daha başlangıçta Kur'an merkezli eğitim-öğretim faaliyetlerinin oluşturduğunu göstermektedir. Mehmet Dağ ve Hıfzırhan R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1974, s. 2-13.

27 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

28 Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 2; S. M. Nakib el-Attas, *İslami Eğitim -Araçlar ve Amaçlar-*, çev. Ali Çaksu, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 10.

29 Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

ibadet mekanı olmanın yanında, kaza dairesi, ordu karargahı, yabancı elçilerin kabul yeri, istişare mekanı vb. hizmetleri ifa ediyordu. Bu anlamıyla cami, eğitim-öğretim faaliyetleri için de en önemli merkez konumundaydı³⁰. Camilerin yanı sıra, kütüphaneler (mahalle mektepleri), kitapçı dükkanları, bilginlerin evleri ve saraylar da eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı yerler arasındaydı³¹.

İslam dünyasında eğitim-öğretim kurumu olarak medrese ve mekteplerin açılmasına kadar cami ve mescitler eğitimsel amaçlı olarak kullanılmaya devam etmiştir³². Bilimlerin çeşitlenmesi ve öğrencilerin çoğalmasıyla birlikte, camilerin eğitimsel fonksiyonları devam etse de, öğretim ayrı binalara taşınmıştır. Çok erken dönemlerde İslam dünyasının politik bakımdan iki büyük kampa ayrılması ve her ikisinin de kendi öğretisini doğru kabul edip karşı tarafı küfürle itham edecek kadar ileri gitmesi propaganda oluşturacak bir zemin hazırlamıştır. İlk olarak Şii öğretisi cami halkalarından daha ileri seviyede bazı metod ve sistemlerle öğretim kurumları (*Daru'l-İlm*) meydana getirmiş, bunun karşısında Sünni öğretisi camilerdeki serbest ve sistemsiz öğretim şeklinin yetersizliğini görünce karşı kurum olarak Medreseyi ihdas etme yoluna gitmiştir³³. Medreselerin devlet eliyle

kurulması, eğitimin parasız olması ve medrese teşkilatının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti Selçuklular devrinde olmuştur. Selçuklular, medreseleri, ilmin gelişmesini sağlama, ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutma ve devlet memurları yetiştirme gibi hedeflerin yanında, Fatımîlerin Şîlik propagandaları ve diğer Rafizî etkilere karşı Sünnîliği müdafaa etmek amacıyla kurmuşlardır³⁴.

Medreseler bilgilerin sistematik bir şekilde öğretildiği kurumlar olmanın yanı sıra, öğrencilerin barınma, temizlik, yeme-içme ve araştırma gibi ihtiyaçlarının da karşılandığı kurumlardır³⁵. Medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mevcut bilimlerin ve bilginlerin bir arada bulunduğu kurumlar olarak gelişmesinde ve bir kamu kurumu olarak devlet eliyle kurulup korunmasında Türklerin büyük pay sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Büyük Selçuklular döneminde Nizamiye Medreselerinin kurulması³⁶ ile başlayan bu gelenek, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde gelişip yaygınlaşarak devam etmiştir³⁷.

30 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu ve Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1969, c. II, s. 77; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (3. Baskı), çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 71-81; Ahmet Önkal, "Asrı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet İlmî Dergi*, (1983), XIX/3, s. 49-55; Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Bir Yayınları, İstanbul, 1983, s. 32-42.

31 Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 21; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime* (2. Baskı), çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1986, c. 2, s. 410; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 75-81; Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fez Yayınları, Ankara, 2002, s. 115-55.

32 Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 81-83; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 13.

33 Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 83; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 14-15.

34 Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 229; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Alp Arslan ve Zamanı, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1992, c. II, s. 355-56; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 199-204.

35 Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 81-84; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 15.

36 Selçuklular devrinde ilk medrese Tuğrul Bey'in emriyle 1046 yılında Nişabur'da kuruldu. Bunu Çağrı Bey'in ve Selçuklu veziri Kündüri'nin Merv Şehrinde kurdukları medreseler izledi. Daha sonra, Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın veziri Nizamülmülk'ün özel ilgi ve gayretleriyle 1067 yılında Bağdat'da ilk Nizamiye Medresesi kuruldu. Vezirin yoğun çabasıyla dolaylı bu medreselere Nizamiye Medreseleri adı verilmiştir. Bağdat medreselerinden sonra Musul, Belh, Basra, Nişabur, Herat, Rey, Tus, İsfahan, Merv, Amul gibi şehirlerde de aynı amaç ve içerikle eğitim yapan medreseler kurulmuştur. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Alp Arslan ve Zamanı, s. 348.

37 Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 42-43; Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerinde Din Dersleri*, Emel Matbaası, Ankara, 1980,

Medreseler başlangıçta Fıkıh okutmak amacıyla kurulmuş eğitim kurumları olmalarına rağmen, daha sonraları buralarda fıkıhtan başka dersler de okutulmaya başlamıştır. Medreselerde okutulan bilimler, Nakli (din bilimleri) ve Akli (Felsefe ve diğer bilimler) olmak üzere ikiye ayrılmış, Osmanlılarda bu ayırım *Cüz'îyyat* (Hesap, Hendese vb.), *Ulum-u Âliye* (Belagat, Mantık vb.) ve *Ulum-u Âliye* (Tefsir, Hadis, Fıkıh vb.) olarak üçe çıkmıştır. Temel İslâm ilimleri, dil ve edebiyatın yanı sıra müspet ilimler ve felsefeye ait derslerin okutulduğu Nizamiye Medreselerinde eğitim, dönemin en muteber ilim dili olan Arapça ve Türkçe olarak yapılmakta idi³⁸. Medreselerde öğretim programı bir bütündü. Burada devletin ihtiyacına göre kadı, doktor, mühendis, mimar gibi meslek adamları yetiştiriliyordu. Bu kurumlar öğretim elemanlarını da yine kendileri yetiştiriyorlardı³⁹. Pratik alanla ilgili bu görevlerin yanı sıra medrese, genel anlamda devrin okumuş-yazmış, aydın ve entelektüellerinin yetiştiği bir kaynak olmuştur⁴⁰.

Medreseler zaman içinde çeşitli nedenlerle itibarlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu itibar kaybının nedenleri arasında Avrupa'da yaşanan gelişmelerin genel olarak takip edilememesi, mezunlarının idari görevlere geçememesi, iş bulmada karşılaştıkları sorunlar, içyapıda yaşanan düzensizlikler, ehil olmayanlara iltimasla rütbe verilmesi vs. sayılabilir. Ayrıca bu dönemde yaşanan ekonomik zorluklar, medreselerin

son zamanlarında öğretimin sadece ilahiyat alanıyla sınırlandırılmasına yol açmıştır⁴¹. Özellikle 1854 yılında kadı yetiştirmek amacıyla bir okulun açılması, medreselerin temelini oluşturan bir alanın elinden kaydığı ve bu alandaki yetersizliğinin önemli bir göstergesi olmuştur⁴². Yine 1900 yılında yeniden açılan Darülfünun⁴³ şubelerinden biri Ulum-u Âliye-i Dinîye idi. Bu durum medreselerin kendilerini geliştirememeleri sebebiyle Hukuk ve Mülkiye'den sonra Din Bilimlerini de kaybetmekte olduklarının bir göstergesidir⁴⁴. Zaman içinde modern bilim anlayışının gelişmesinde büyük payı olan medreselerin programlarında bu defa bilime sınırlanmaya başlanmıştır⁴⁵. 17. yüzyıla girerken medreseler ve özellikle, Osmanlı ilmiye teşkilatı, daha önce sahip olduğu özelliklerden önemli bir kısmını kaybetmiş görünmektedir⁴⁶.

41 Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 15;

42 Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi*, s. 10.

43 Tanzimat'ın ilk yıllarında başlatılan eğitimde yenileşme hareketleri çerçevesinde kurulması kararlaştırılan "Darülfünun" (Fenler Evi), eğitim tarihimizde kavram olarak ilk defa bu dönemde kullanılmıştır. Darülfünun'un kuruluşuna karar verilen belgede burası, teb'a içerisinde herhangi bir ayırım söz konusu olmaksızın, ilim ve fenler alanında bilgi sahibi olmak ve resmi dairelerde çalışmak isteyenlerin gerekli bilgileri elde edebileceği bir merkez olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, s. 16.

44 Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*; Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi*, s. 11.

45 Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 30-31.

46 "İslam'ın ortaya çıktığı dönemdeki eğitim faaliyetlerinin yetişkinlere yönelik ve yaygın nitelikte gerçekleştirildiği bilinmektedir. Eğitimin mescit ya da cami merkezli olarak yapıldığı ilk dönemlerden, medreselerin kurulduğu ve yaygınlaşmaya başladığı 11. asra kadarki yaklaşık dört asırlık süre içerisinde, İslam dünyasında örgün eğitim kurumlarından söz edebilmek mümkün görünmemektedir. Böyle bir ortamda, öğretimin derecelere ayrılması da ancak çok genel ve ana çizgilerle mümkün olabilmektedir. Çocuklara temel bilgilerin verildiği kütüphaneleri ilköğretim basamağı olarak kabul ettiğimizde, bunun öte-

s. 27; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 83-86.

38 İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1953, s. 167-69; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları, Ankara, 2004, s. 42; Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, (4. Baskı), Gün Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 4.

39 Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 168-174; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 40-46; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 15; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 29-31.

40 Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, Karahan Kitabevi Yayınları, Adana, 2009, s. 10.

Dini ve fikri alandaki tıkanıklıklara askeri alandaki yenilgiler de eklenince, Osmanlı artık kendi yetersizliklerini ve Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ederek yenilikler aramayı tercih etmiştir⁴⁷. Bu dönemde medreselerin ıslahına yönelik bazı çalışmalar yapılmakla birlikte, 19. yüzyılın ortalarından itibaren (1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan yenilikler çerçevesinde) yeni eğitim kurumları kurulmaya ve bu kurumların etkisiyle eğitim sistemi değişmeye başlamıştır. Din artık genel eğitimin tamamına hakim olmaktan çıkmış diğer derslerle aynı ağırlıkta bir branş halini almıştır⁴⁸. Bununla birlikte bu dönemde açılan mektepler genellikle askeri yüksek okul niteliğindedir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk toplumunda eğitimin modernleşmesi yolunda atılan adımlar içinde önemli bir konuma sahiptir. Nizamname'ye göre, tüm Osmanlı uyruklu çocuklar Müslüman olsun veya olmasın ortak program uygulayan İbtidailere gidecekler, ancak mensup oldukları dinlere göre ayrı binalar kullanacaklardır. Bu okullar artık Tanzimat anlayışının ve 1856 İslahat Fermanı'nın gereği olarak ortak bir Osmanlı kültürü geliştirmek amacıyla gayri müslim teba içinde düşünülmüş olduğundan, her toplumun

din eğitiminin kendi mensupları aracılığıyla yapılacağı belirtilmesiyle yetinilmiştir. İbtidai mekteplerin üzerinde dört yıl öğretim sürelili Rüştiyeler olması planlanmıştır. Buralarda cemaatlerin kendi din görevlilerince dinlere göre ayrı ayrı din dersi verecekleri belirtilmiş, ancak bu derslerin ne oranda ve nasıl verileceği hususu belirtilmemiştir. Rüştiyelerin üzerinde eğitim verecek olan idadi ve sultanilerin her iki devresinde de din ile ilgili derslere yer verilmiştir. Bu programlar Osmanlı uyrukları birleştirmeye yönelik hükümler getirmiş olmasına rağmen uygulamada bu hükümlerin istenen sonucu verecek şekilde işleyemediği ve tasarı olarak kaldığı görülmektedir⁴⁹.

Çağdaş eğitim ve öğretimin ülkeye girmesi, birbirinden farklı üç kuşağın yetişmesine sebep olmuştur. Mektepliler, memleketi batıya yaklaştırmak isterken, medreseliler eski düzenin canlandırılması üzerinde ısrar etmiş, yabancı okullar ise onu yıkmaya ve parçalama emeli gütmüşlerdir⁵⁰. Namık Kemal ile Cevdet Paşa ve onların çevresindeki bir grup, İslamiyet ve Avrupa medeniyetinin uzlaştırılması gerektiğine inanmıştır (Yeni Osmanlılar). Bu grubun görüşü daha sonra Ziya Gökalp tarafından "dinden de asri medeniyetten de vazgeçilemeyeceği" şeklinde ifade edilmiştir⁵¹.

Bu süreçte yönetici ve aydın sınıfın, batının 'tekniki'ni, Rönesans'tan bu yana birikmiş bir gelişmenin sonucu olan batı 'ruhu'ndan ayırmakta zorlandığı anlaşılmaktadır⁵². Bu ikircikli

---

sini bir bütün olarak orta veya yüksek dereceli öğretim olarak görmek gerekecektir. Gerçekten de İslam dünyasında eğitimin örgün nitelikte yapılmadığı bu dönemlerdeki ilmi çalışmalara bakıldığında, ihtisaslaşmayı da içine alan yüksek seviyede bir eğitimin yapıldığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan, yine bu dönem içerisinde din ve eğitim kavramlarının iç içe geçtiği, dinin, toplum ve devlet anlayışında olduğu gibi, eğitim anlayış ve uygulamalarının da merkezinde, belirleyici bir konumda olduğu görülmektedir. Bu etki ve belirleyicilik Osmanlı Türkiye'sinde Tanzimat yıllarına kadar devam etmiştir." Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, s. 9. Ayrıca bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.

47 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, c. 3-4, s. 1273-1578; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Kitabevi Yayınları, Ankara, 1973; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 32.

48 Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, s. 1; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 1.

49 Zengin, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*; Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi*, s. 9.

50 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; Mümtaz'er Türköne, *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 33.

51 Bkz. Ziya Gökalp, "İslamiyet ve Asri Medeniyet", *İslam Mecmuası*, (1333/1917), c. 5, s. 52.

52 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 34.

durum karşısında devletin, Batı kültürünü tam olarak benimseyemediği, Avrupa ile arada aşılması zor bir farkın olduğu ve pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da eski tedbirlerin sonuçlarını beklemeden yeni tedbirler ileri sürüp uygulamaya geçirdiği görülmektedir.

Bu dönemde, 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi ile eğitim ve öğretim faaliyetleri serbest bırakılmış; belli kurallara bağlı olmak şartı ile isteyen herkesin genel ve özel eğitim imkanlarından faydalanmasına izin verilmiştir. Bu yasaya göre devlet, denetim hakkını elinde bulundurmamakla birlikte, çeşitli milletlerin din konusundaki eğitim ve öğretimine karışmayacaktır. Ne var ki bu karar çeşitli siyasi krizler nedeniyle uygulanamamıştır. Bu noktada etkili olan Osmanlıcılık akımı, yani ırk ve din ayrımı yapmadan bir Osmanlı toplumu oluşturma çabası, Fransız ihtilalinin etkisiyle başarılı olmayınca bu kez de devlet, resmi politika olarak İslam ümmetine dayanarak ayakta kalmayı hedeflemiştir. Devletin bu siyasal tercihi, eğitimi de etkilemiş ve din dersleri bütün orta öğretim süresince programlara dahil edilmiştir. Bu noktada medreselerle ilgili bir çalışma yapılmamış, bunun yerine yeni okulların kurulması yoluna gidilmiş ve nihayet bu durum medreselerin bütünüyle çökmesine neden olmuştur.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte medreselerin ıslahına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında, 1910 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi, 1914 İslah-ı Medaris Nizamnamesi, 1917'de bu yönde yeni bir nizamname ve 1921'de yine bir Medaris-i İlmiye Nizamnamesinin hazırlanması sayılabilir⁵³. Ne var ki, ülkenin içinde bulunduğu durum, bu okullara ilginin giderek azalması ve ıslah konusunda geç kalınması gibi nedenlerle bu girişimler beklenen neticeyi verememiş ve 1924'te medreseler kapatılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Reformları ve Türkiye'de Din Öğretimi

Cumhuriyet dönemi reformlarını daha önceki yenileştirme hareketlerinden bütünüyle ayıran fark, bu reformların ıslahat değil, "inkılap" ve hatta "ihtilal" niteliğine sahip olmasıdır. "Yeni dönemin yöntemi iki yüz yıllık Batılılaşma sürecinin sonunda ortaya çıkan sosyal, siyasal ve kültürel sorunları artık ıslahat yaparak çözmeye çalışma yaklaşımından tamamen ayrılarak, siyasal ve toplumsal değişmeyi gerçekleştirmeye yönelik radikal ve hatta zaman zaman sertleşen bir hareket halini almıştır"⁵⁴.

TBMM hükümetinin 1920'de kabul ettiği ilk programdaki ölküsü "her manasıyla dini ve milli bir terbiye" olarak açıklanmıştır. Atatürk, takip olunan usullerin gerilememizin başlıca sebebi olduğunu, şarktan ve garptan gelen her tesirden uzak milli seciyemize ve tarihimize uygun bir kültürün eğitim programlarını oluşturmaya gerektiğini belirtmiştir. Cumhuriyetin ilk döneminde eğitim biçiminin; milli, mesleki ve dini terbiye birlikteliği şeklinde ifade edildiği görülmektedir⁵⁵.

Çok uluslu imparatorluktan ulus-devletin oluşumu sürecinde, kaynakları Tanzimat dönemine kadar giden milliyetçilik ya da Türkçülük fikrinin öne çıkan gelişimi oldukça önemli rol oynamıştır. Bu gerçeğin kültür ve eğitim politikaları üzerindeki ilk somut göstergesi Tevhid-i Tedrisat'tır⁵⁶. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu -öğretim birliği ilkesi-, Cumhuriyet yönetiminin eğitim ve öğretim politikasındaki değişimin ilk ve en önemli adımı olmuştur. Bu kanunla "milletin fikir ve his itibarıyla birliğini temin etmek

54 Osman Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", c. 3, s. 351-381, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-*, İstanbul, 2002, İletişim Yayınları, s. 351.

55 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, s. 2-62; Bilgin ve Selçuk, *Din Öğretimi*, s. 14.

56 Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", s. 352.

53 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, s. 11-13. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.

için⁵⁷ mektep ve medrese ayırımının ortadan kaldırılması ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin tek bir çatı altında toplanması amaçlanmıştır⁵⁸. Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyetimizin kuruluş yılı olan 1923'te yaptığı bir konuşmada, eğitim-öğretimin tek çatı altında toplanmasının ve yüksek din öğretiminin gerekliliğine şu cümleleriyle işaret etmiştir:

Milletimizin, memleketimizin ilim irfan yuvaları (okulları) bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı şekilde oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştıracak bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak seçkin ve gerçek din ilim adamlarını da yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız.

Tevhid-i Tedrisat'la birlikte, mektep-medrese ikiliğinde oluşan farklı eğitim metotları ve bunların ürettiği siyasi akımlar içinde modernleşmeye giden yolda İslamcılarının üzerinde durduğu İslami değerlerle Batı bilimi ve kurumları arasında kurulması hedeflenen uzlaşma yerine, farklı toplum kesimlerinin batılılaşma akımıyla örtüşen görüşleri merkeze alınmış ve batılı kurumların ithali tercih edilmiştir. Bundan sonra günümüze kadar gelen süreçte bu tercih etkili olacaktır⁵⁹.

Tevhid-i Tedrisat'a göre düzenlenen 1924 ilkokul programında "Kur'an-ı Kerim ve din dersleri" yer almaktadır. Bu derslerin içeriğinde Kur'an-ı Kerim'in yüzünden öğretilmesi, Hz. Muhammed'in hayatı ve menkıbeleri, ashabin hayatından örnekler, İslam ve imanın şartları ile sure ve duaların öğretilmesine yer verilmiştir. Lise 1. devre 1. ve 2. sınıflarda yer alan

konular, temizlik, namaz, oruç, hac, zekat, kurban gibi İslam'ın şartları, iman esasları ve Hz. Muhammed'in hayatıdır⁶⁰.

1926'daki ilkokul programında, din derslerinin hedefi "çocuklarda Cenab-ı Hakk'a karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faydasını bildirmek" olarak belirlenmiştir. 1929 yılındaki kararlar önce şehir ilkokullarında öğrencilerin din derslerinden imtihana tabi tutulamayacağı, 1930'daki kararlar ise sadece ailesi arzu eden öğrencilere program haricinde haftada yarım saat konferans tarzında din eğitimi verilebileceği belirtilmiştir.

1936 ilkokul programlarında din derslerine şehir okullarında ne isteğe bağlı ne de program dışı olarak yer verilmiştir. Ayrıca 1931-1932 yılından itibaren şehir ilkokullarında din dersi programlardan tamamen çıkarılmıştır. Köy ilkokullarında ise din dersi 1938'e kadar program dışı okutulmuş, bundan sonra ise kaldırılmıştır. 1927 yılından itibaren bu ders ortaokul programında yer almamıştır. Liselerde ise din derslerine bu dönemde hiç yer verilmemiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girdiğinde 29 *Darü'l-Hilafe* medresesi vardı. Bu medreselerin yerine imam hatip mektepleri açıldı. Ancak bu okullar 1931-1932 öğretim yılında öğrenci yokluğu gerekçesiyle tamamen kapatıldı. Yüksek din bilimleri eğitimi yapılan *Medrese-i Süleymaniye* de aynı yıl kapatılarak onun yerine İstanbul Darülfünun'una bağlı bir ilahiyat fakültesi açıldı. Bu kurum da 1933 üniversite reformuyla kapatıldı⁶¹.

1939'dan 1950'li yıllara kadar Türkiye'de her türlü din eğitimi ve öğretimi yasaklanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın faşist ve totaliter rejimleri yıkılarak demokrasi

57 Aylin Özman, "Hasan Ali Yücel", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, c. 3, s. 360.

58 Bkz. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1605-1791; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 34vd.

59 Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", s. 353.

60 Recai Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924-1980)", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 20-30 Mart 2001*, İstanbul, MEB Yayınları, Ankara, 2003, s. 613-14.

61 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, s. 10-13; Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", s. 355.

rüzgârlarının estiği ortamda Meclis'teki eski din adamları ve onlara katılan Hamdullah Suphi Bey ve arkadaşları, Tevhid-i Tedrisat uygulamalarını halkın “Ölü yıkayacak adam bulamıyorum” sözünde özetlenen toplumsal hayatta ortaya çıkardığı din eğitimi boşluğunu dikkate alarak bir kanun önerisi sundular. Bu dönemde çeyrek yüzyıl boyunca yapılanları eleştirerek dinin bir ihtiyaç olduğu pek çok kişi tarafından gazete ve beyanlarda dile getirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda 1949 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun emredici hükmüne göre imam-hatip yetiştirmek amacıyla 10 aylık kurslar açılmıştır. Yine aynı kanuna dayanarak aynı yıl ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına seçmeli, program dışı, haftada bir saat, sınıf geçmeye etkisi olmayacak, öğrencilerin ebeveynlerinden aldıkları yazılı izin belgesiyle başvurabilecekleri bir din dersi konmuştur⁶². Ayrıca 1949'da, daha önce kapatılan İlahiyat Fakültesi, “yüksek diniyyat mütehasısları” yetiştirmek gayesiyle Cumhuriyetin başkentinde yeniden açılmıştır.

Başbakan Şemsettin Günaltay imzasıyla TBMM başkanlığına sunulan ve Bakanlar Kurulu'nun 5.5.1949 tarihli toplantısında 5249 sayılı Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki kanuna ek olarak hazırlanan tasarı'nın gerekçesi şöyledir: “Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetiştirilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir ilahiyat fakültesinin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu fakültenin o zaman için geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını tespit etmiştir”. Tasarı, TBMM'nin, 4.6.1949 tarih ve 101. birleşiminde müzakere edilerek kabul edilmiştir. Tasarı üzerinde söz alan ve en kapsamlı konuşmayı yapan Kırşehir Milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun sözleri, ilahiyat fakültesinin, daha genel anlamda yüksek din öğretiminin eğitim tarihimizdeki geçmişine ve fakülte kurulduktan sonraki bir

takım tartışmalara da ışık tutmaktadır. Baltacıoğlu, özetle şunları söylemiştir⁶³:

Bu ilahiyat fakültesi bence iki türlü kurulabilir. Bir Katolik Fakültesi, Protestan Fakültesi gibi, İslam İlahiyat Fakültesi olabilir. Bir de medrese. Medrese, mevzuu bahis değildir. Fakülte olduktan sonra, daha doğrusu fakülte tarzında kurulduktan sonra bunu iki türlü yapabiliriz. Biri Katolik Protestan Fakültesi gibi ki, İslami bilgiler üzerine çalışır. Diğeri ise yine İlahiyat Fakültesi adını taşır, hadizatında ilahiyat fakültesi değil, felsefe fakültesidir. Bu ayrı bir şeydir. İçinde Psikoloji, Sosyoloji, Dinler Tarihi gibi, din ruhiyatı vardır. Bu ayrı bir şeydir. Bu adeta dil ve edebiyat fakültelerinin devamı gibi bir şeydir. Bizim istediğimiz İslam İlahiyat Fakültesi, ama medrese değil, ilmi karakteri taşıyan İslam İlahiyat Fakültesi, İslam dinini, İslam mezheplerini... ilmi surette tetkik edecek bir ilmi fakülte. İlahiyat fakültesi İslamiyet'i bütün olarak tetkik etmekle beraber metodlarında, meselelerinde müspet ilimlere de dayanmalıdır. İlahiyat Fakültesi, Atatürk İnkılabı'ndan sonra ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa İstanbul Üniversitesi içinde kurulmuştu. O İlahiyat Fakültesi içinde benim de mesuliyetim vardı. Bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık. Fakat burada İslami bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacaktır.

Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nin kadro kanunu tasarısının oylandığı, TBMM'nin 4.6.1949 tarih ve 101 no'lu oturumunda, oylamaya 250 milletvekili katılmış, katılan üyelerin oybirliği ile, yani 250 üyenin tamamının oyu ile fakültenin kurulması için hükümetin getirdiği tasarı kabul edilmiştir⁶⁴.

63 Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, s. 213-17.

64 Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII (1949), c. 12, s. 291-296.

62 Kafadar, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, s. 354.

1933'te kapatılan İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nden 16 yıl sonra açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kadro Kanunu'nun, TBMM Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edilmesi oldukça anlamlıdır. Örgün eğitimden din öğretiminin çıkarılması sonucu, yetişmekte olan nesillerin millî ve manevî değerleri öğrenmelerindeki boşluk ve ihtiyaç kendini hissettirmeye başlamıştır. Toplumun her kesiminde görülen bu ihtiyaç ve isteğe Meclis de katılmıştır. 4 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5424 sayılı kadro kanunuyla kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 21 Kasım 1949 tarihinde öğretime başlamıştır. Fakültenin 1949–1950 ders yılında birinci sınıf itibariyle ders programı şöyledir: Arapça, Farsça, Yabancı Dil (İngilizce, Fransızca, Almanca) Sosyoloji, Mantık ve İlimler Felsefesi, İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi, İslâm Sanatı Tarihi, Mukayeseli Dinler Tarihi. 1953–1954 yılında Fakülte'nin bütün sınıfları teşekkül ettikten sonra, okutulan dersler ise şunlardır: Arapça, Farsça, Yabancı Dil, Klâsik Dini Türkçe Metinler, Kur'an ve İslâm Dini Esasları, İslâm Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Felsefe, Mantık, Tefsir, Hadis, İslâm Mezhepleri Tarihi, Kelâm, İslâm Felsefesi, Dinler Tarihi, İslâm Hukuku, İslâm Sanatları Tarihi, Tezyini Sanatları ve Paleografi, Pedagoji, Tasavvuf Tarihi, İnkılâp Tarihi. Fakültenin açılışı bütün toplum kesimlerinde çok olumlu karşılanmakla birlikte, okutulacak dersler ve müfredatı konusunda bazı teklifler ilk günlerden itibaren gündeme getirilmiş, bunun yanında bazı endişeler de ileri sürülmüştür⁶⁵.

65 Bu çerçevede şu hususlar ısrarla vurgulanmıştır: İlahiyat fakültesine lise mezunu öğrenciler gelmektedir. Bu öğrenciler İslami ilimlerin temel konularını bilmeden geldikleri için her konuyu fakültede öğrenmek zorunda kalmaktadırlar. İslami ilimlerin tedrisinde esas olan kaynakların okunabilmesi için, Arapça ve Osmanlıca'nın bilinmesi gerekir. Ayrıca ilahiyat müfredatının kendine özgü terkip ve tabirlerini bilmek gerekir. Eğer öğrenciler bu bilgileri fakültede alacaklarsa, o takdirde bütün eğitim-öğretim süresini bu gelişmelere ayırmaları gerekecektir. Bu durumda ise ilahiyat eğitiminin asıl amacına, yani dini ilimlerin tetkikatına zaman kalmayacaktır. Öğrenci bu şekilde yetiştirilmeyecekse, bu durumda ona okutulup öğretilenler basmakalıp ders notlarını ezberletmekten ileri gidemez. Gerçek

İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması ve 1950 sonrası özellikle çok partili siyasi yapının etkisiyle, din eğitim ve öğretiminde daha özgür bir ortam oluşturulmuştur. 1950'de din dersleri program içine dâhil edilmiş, anne babanın yazılı izni ortadan kaldırılmış, din dersi almak istemeyenlerin dilekçe vererek bu dersden muaf tutulmaları esası getirilmiş; 1953'te ise isteğe bağlı ancak sınıf geçmeye etkili bir ders olarak okutulmuştur. 1968 yılına kadar bu şekilde devam eden programın konuları besmele, imanın şartı, İslâm'ın şartı, Peygamberin hayatı ve İslâm hayatıdır. 1968'de din dersinin amaçlarına yer verilmiştir. 1956'da ortaokullara din dersi konulması kararlaştırılmıştır. Bu ders isteğe bağlı, istemeyen velilerin belirteceği ve sınıf geçmede etkili bir ders olmuştur. 1967'de liselere laiklik prensibine ve isteğe bağlı kaydına uygun olarak program dışında ve haftada bir saat din dersi getirilmiştir. 1976'da ise ortaokul ve lise din dersinin amaçları belirtilmiştir⁶⁶.

1950'lerde başlayan siyasal ve sosyal yapıda İslâm'a yönelik, izleyen yıllarda da giderek etkisini artırmış ve Demokrat Parti döneminde sayıları on dokuz olan imam hatip okullarına 1997 yılına gelinceye kadar hemen her iktidar döneminde yenileri eklenmiştir. 12 Mart muhtırası sonrasında yasalaşan 1750 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, imam hatip okullarını lise olarak tanımlamış ve yine aynı dönemde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olarak okutulması, Anayasa hükmü haline getirilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi toplumun bütün kurumlarının yeniden yapılandırıldı-

din alimlerinin yetişebilmesi için, hiç olmazsa liselerin son üç sınıfında Arapça ve Farsça lisansları, eski medrese usulleriyle değil, en son metotlarla okutulmalı, hatta bu kadarıyla yetinilmeyip cenebi lisanlardan biri de esaslı surette öğretilmelidir. İlahiyat eğitimi için bundan başka başarılı bir yol bulunmamaktadır. Oğan, "İslam Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi", *Sebilürreşad*, c. III, sayı: 73, (Mart 1950), s. 364'ten aktaran Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920–1998)*, s. 220–221.

66 Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924–1980)", s. 614vd.

ğ, yeni bir değişim dönemini açma hareketi olarak belirginleşir. Yeni dönemin Atatürkçülüğünün, geleneksel Kemalist ideolojiden ve bu ideolojinin sol versiyonundan belli noktalarda ayrıldığı görülmektedir. Türk-İslam Sentezi görüşü, ideolojik çerçeve olarak 12 Eylül yönetimince benimsenerek uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde 1970'li yıllarda birlik ve bütünlüğünü kaybeden toplumda İslam'ın birleştirici ve bütünleştirici gücünden faydalanılmak istenmiş ve bu, 12 Eylül döneminin yeni Atatürkçü ideolojisini belirleyen önemli bir nitelik olmuştur⁶⁷. Bununla birlikte bu süreçte pek çok çalışmada bizzat bulunan Beyza Bilgin, din derslerinin mecburi oluşunun halkın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda ilahiyatçıların öneri ve çalışmaları ile olduğunu, bir askeri dayatma olmadığını belirtmektedir⁶⁸. Burada pek çok komisyon ve çalışma kurulu raporunun yapılan bu değişiklikte etkili olduğu ve ilahiyatçıların din derslerinin statüsünün iyileştirilmesi ile ilgili istek ve önerilerinin o dönemde ülkenin içinde bulunduğu durumla ve iktidarın politikaları ile örtüştüğü gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir. Böylece devlet yeniden din eğitim ve öğretimini düzenleme işini kendi uhdesine almıştır. Dönemin Atatürkçü ideolojisini özellikle çağdaşlaşma yönünde yorumlayanlar söz konusu din öğesine karşı çıkmışlar ve bu durumu, Tevhid-i Tedrisat'ın hedefi olarak nitelendirdikleri laiklik ilkesinden bir sapma olarak değerlendirmişlerdir⁶⁹. Bu tartışmalarda din derslerine karşı çıkanlar, Atatürk döneminde din derslerinin laiklik ilkesine rağmen zorunlu olarak okutulmasını

açıklamakta zorlanmıştı⁷⁰. Okullarda zorunlu din derslerinin varlığı, günümüzde dâhil olmak üzere her dönemde, belli çevrelerce laiklik ilkesine aykırı bir uygulama olarak algılanmış, eleştirilerin odak noktasını din derslerinin statüsü ve laiklik çerçevesinde yapılan tartışmalar oluşturmuştur⁷¹. Bu eleştiriler karşısında; din derslerinin Atatürk ilkeleri ve Cumhuriyet inkılabları ile ters düşmediği, Atatürk'ün dine değil her türlü taassuba karşı tavır aldığı her fırsatta dile getirilmiş ve bunu kanıtlama ihtiyacı hissedilmiştir.⁷² Sonuçta, Cumhuriyeti kuran iradenin laiklik anlayışına temel oluşturan teolojik çerçeve yeterince anlaşılmadığı ya da anlatılmadığı ve laikliğin teolojik temelleri geniş bilimsel bir içerikle tartışılmadığı için günümüzde din-laiklik ve özellikle din-siyaset bağlamında yaşadığımız sorunlar tekrarlanan gündemler oluşturmaya devam etmektedir.

Sonuç

Türkiye'de din eğitim ve öğretiminin bugünkü durumunu açıklayabilmek için çizmeye çalıştığımız bu tarihsel panoramik tablo, 21. yüzyılın ilk yıllarını idrak ettiğimiz şu günlerde de hala güncelliğini korumaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren problem oluşturmaya başlayan medreseler ile tekke ve zaviyelerin ıslahına

67 Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", s. 354-55.

68 Beyza Bilgin, "1980 Sonrası Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslar Arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 20-30 Mart 2001 İstanbul*, MEB Yayınları, Ankara, 2003, s. 693.

69 Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", s. 356.

70 Bilgin, "1980 Sonrası Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları", s. 675.

71 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 113-16. Türkiye'de Din Eğitimi Bilimine ilişkin genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Cemal Tosun, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, T. Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

72 Din derslerinin zorunlu olması ile ilgili gelişen süreçte yaşanan tartışmalar için bkz. Bilgin, "1980 Sonrası Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları", s. 671-693; Yıldız Kızılabdullah ve Tuğrul Yürük, "Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu*, 8-9 Mayıs 2009, Konya.

yönelik çalışmaların beklenen neticeleri ortaya çıkaramaması nedeniyle kapatılmaları, onların yerine getirdiği fonksiyonların başka kurumlara (Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı) devredilmesi, daha sonraları devrimlerin kararlı bir şekilde uygulanamaması ve uygulamada yaşanan aksaklıklarla birleşince, dini cemaatler ve tarikatlar din eğitim ve öğretimine ilişkin faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir⁷³. Bu durumun ortaya çıkışında, M. Kemal Atatürk'ün vefatının ardından başlayan milli şef döneminin (1938–1950) ve özellikle bu dönemde uygulanan eğitim politikalarının etkilerini belirtmek gerekir.

Çok Partili siyasi hayatın başladığı 1950 sonrası din eğitim ve öğretiminde yaşanan özgürleşme sürecinin neticeleri, özellikle 1980 sonrası ve Özal dönemiyle birlikte görülmeye başlamıştır. Dini cemaatler ve tarikatlar, siyasi iradenin kendilerine sağladığı bu özgürlük ortamı sayesinde bu dönemde ülkenin dört bir tarafına faaliyet ağlarını yaymış ve genişletmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkışında Batı tarzı laiklik anlayışını Türk toplumunun sosyo-kültürel, yerel koşullarını ve iç dinamiklerini yeterince kavra(ya)madan uygulamaya çalışan siyasi aktör ve kadroların önemli rolü olmuştur. Şerif Mardin de bu nokta üzerinde özellikle

durmakta ve devletin dine kendini ifade edebileceği özgür bir alan bırakmamasından dolayı Türkiye’de laikliğin problem oluşturmaya devam ettiğini vurgulamaktadır⁷⁴. Niyazi Berkes ise, laikliğin ithal bir kavram olduğunu vurgulayarak, laiklik yerine “çağdaşlaşma” kavramını kullanmaktadır⁷⁵. Esasen bundan asırlar önce

74 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 143–157; *Bediuzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim* (7. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

75 Niyazi Berkes’in, Modern Türkiye’nin doğuşu ve gelişimi üzerine yazılmış önemli eserlerden biri olan ve 1964’te *The Development of Secularism in Turkey* başlığıyla İngilizce olarak yayımlanan çalışmasının Türkçe çevirisinin adı *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’dır. Berkes, sekülerleşme ile çağdaşlaşma arasındaki ilişkiyi kesin bir biçimde, “secularism sözcüğü bu çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam, hem köken açısından daha yakındır, hatta onun tam karşılığıdır” diyerek tanımlar (s. 16). Berkes, din ve devlet ayrımını vurgulayan laiklik kavramından çok daha kapsamlı olduğunu düşündüğü çağdaşlaşma terimi ile ifade ettiği Türk toplumunun değişme sürecini şöyle açıklar: “Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur; ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişeceğine, zamanla katılaşma, kireçleşme eğilimi gösterirler. Bu, bize üç şeyi anlatır: Toplumun insanları arasında birbirine çok yapışık bir birlik vardır; kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar; toplumları, yaşanan kişilerin damarlarının sertleşmesi gibi katılaşmıştır. Kişiler böyle bir durumu çok beğenirler. Ancak değişme zorunluluklarının sillesini yemeyen toplum da yoktur. Zamanın yumrukları altında bazı kişiler, alışık oldukları ölçüleri bırakmaya, bazılarını gizli ya da açıkça çiğnemeye; bazılarını da dışarıdan yeni kurallar almaya, ya da kendileri yeni kurallar geliştirmeye başlarlar. Bunu yapanların iç hayatında ise çatışmalar başlar, bunun da sayısız görüntüleri vardır. Bir toplumda en yüksek sayılan değerler, özellikle böyle zamanlarda, dinsel değerler kılıfına girmeye de eğilimlidir. Din, geleneğin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar. İşte bunun içindir ki, çağdaşlaşma sözcüğünün özü, ‘layikleşme’ sözcüğünün söylemek istediği gibi toplumu, bu dinselleşme hummasının yakasından kurtarma işi imiş gibi gözüktüyor ve burada *laïcisme* ile *secularism* terimlerinin anlamları, ayrı sözcük kökenlerinden geldiği halde, birbirlerine uyuyor.” Niyazi

73 Türkiye’de, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare içinde yer alması, din hizmetlerinin görülebilmesi açısından olduğu kadar, laik devlet yapısının korunması bakımından da bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bu çerçevede, her türlü devlet denetiminden uzak biçimde “cemaat teşkilatları” kurulması, bu kuruluşların yapacağı işlerin kanunla düzenlenmemesi ve din eğitiminin devletin gözetim alanının dışına çıkması, sakıncalı bulunmuştur. Bu durum, bir ülkedeki laiklik anlayışı ve uygulamasının, o ülkenin sosyo-kültürel ve politik koşullarına, tarihsel gelişimine, orada yaygın olan “din”in özelliklerine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Bkz. Turhan Feyzioğlu, “Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 105–163; Ahmet Vehbi Ecer, “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk’ün İslam’a Bakışı*, editörler: M. Saray, A. Tuna, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 213–233; Ethem Ruhi Fırlı, “İslam ve Laiklik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1995, Sayı 33, s. 635–686.

ünlü Kuzey Afrikalı düşünür İbn Haldun da benzer bir noktaya işaret etmiştir. Bilindiği gibi İbn Haldun Hz. Peygamber'in dünyevi işlerle ilgili bir yükümlülüğü bulunmadığını belirterek peygamberlik ve hilafet konusunda günümüze ışık tutabilecek görüşler ortaya koymuştur⁷⁶.

Dini cemaat ve tarikatlar özelinde problemler yaşanırken geleneksel "Halk İslamı"nın⁷⁷

Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Kitabevi Yayınları, Ankara, 1973, s. 17.

76 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 520–28.

77 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* adlı çalışmasının "Cumhuriyet Döneminde 'Volk' İslamı" başlıklı 5. Bölümünde, "Volk İslamı (Halk İslamı)" kavramı çerçevesinde modern Türkiye'de diniyaset ilişkilerini ve dinin konumlanışını şu cümlelerle değerlendirmektedir: Cumhuriyet Türkiye'sinde din meselesini, bir taraftan modernleşmenin şiddetli isteği, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan bu meselelerin çerçevesi içine dahil etmek gerekir. Halk kültürü ile seçkinler kültürü arasında bir uçurum olması, seçkinlerin, dine önem veren kimseler olsa bile, "Halk İslamı"nı kural dışı saymaları ile sonuçlanmıştır. Diğer taraftan cumhuriyetin seçkinleri İslam'ın yüzeyde görülmesi mümkün olmayan önemli fonksiyonlar gördüğünü idrak etmişlerdir. Cumhuriyet seçkinleri İslam'ın kişisel fonksiyonlarını kolayca başka bir yapıya devredebileceklerini sanmışlardır. Bu noktada mesele, daha derin bir şekilde incelenmek için, öncelikle "Volk İslam" açısından değerlendirilmelidir. Dini modernleştirme eğilimleri, itihathçılardan başlayarak Türkiye'de tek bir din olduğu noktasından hareket etmiştir. Reformcular dindeki hurafeleri ortadan kaldırmaya çabalamışlardır. Cumhuriyet, kendi ideolojik kalıplarını köylere kadar gönderip, onları rakip birer ideoloji olarak dinin karşısına çıkarmamıştır. Bunun en önemli nedeni bizzat ümmet hissini cumhuriyet devrinde din meselelerinde gücünü kaybetmemiş olmasıdır. Cumhuriyet bile zaman zaman bu ümmet ideolojisinin gücünü kabul etmek durumunda kalmıştır. Türkiye'de 1940'ların sonundan itibaren dine yeniden önem vermek isteyenler, bu dönüşü iki şekilde gerçekleştirmişlerdir: Birincisi; sünni alimlerin fikirlerini devam ettirenlerdir. Bunlar, İslam dininin icaplarına toplum içinde daha geniş bir anlam yüklemek istemişlerdir. İkincisi; geniş halk tabakalarının; "hurafe"lere, "Volk İslam"a dönüşü istemesidir. Ümmetçi dünya görüşünün, cumhuriyet aydınlarına tevarüs etmiş olan şekli, sosyal hakikatlerin basit hakikatler olduğu düşüncesidir. Bu yapı, gücünü, sembolik fonksiyon-

(dindarlığının) özellikle kırsal kesimde hala varlığını sürdürmekte olduğunu belirtmeliyiz. Bununla birlikte kentlerde durum oldukça farklıdır. Büyük metropollerin yanı sıra, yakın zamana kadar kendi halinde sakin bir yaşamın hüküm sürdüğü küçük Anadolu kentleri ve kasabaları özellikle son on yıllarda küresel ölçekte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle bu homojen yapıdan sıyrılmış ve baş döndürücü küresel değişimlerin etkisini derinden hissetmeye başlamıştır. Sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmeler, küresel değişimlerin yanı sıra, kitle iletişim ve ulaşım alanında kaydedilen ilerlemelerin, özellikle internetin yaygınlık kazanmasının bir sonucudur. Dünya'nın hemen her tarafına ulaşan yaygın iletişim ağı olarak internetin sunduğu sanal ortamda insanlar dini tercihlerini açıkça ifade edebilmekte ve dünyanın herhangi bir yerindeki "dindaşıyla" iletişim kurabilmekte, farklı bir dini inancın bağına kendi inancını aktarabilmekte ya da onunla çeşitli dini meseleleri tartışabilmektedir. Bu konuya bir örnek olarak, internet sitelerindeki din (religion) başlıklı

---

nunu halk katlarında sürdürmesinden almaktadır. Günümüz Türkiye'si yapı bakımından farklılaştıkça, bu farklılaşmadan doğan gerekler yavaş yavaş yeni bir ideoloji olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte, halk katında pek çok fonksiyonun şimdilik kolaylıkla İslam tarafından icra edildiğini görüyoruz. *Dogmaya* bağlı olmayan halk inançları böylece muhtemelen okumuşların inançlarından daha sağlam bir sentez ve dünya görüşü haline gelecektir. Modern Türkiye'de "Volk İslam"ı incelediğimizde, onun bir yönden değişik bir cepheye girme imkanı ile karşılaştığını da görüyoruz: Cumhuriyetin kanunları ve siyasal partiler gibi ikincil toplulukların görevlerini üstüne almış olan yapılar İslam'ı uzun vadede ümmet yapısının dışına iteceklerdir. Din, bu yapılardan istifade ettiği derecede, ümmet yapısına benzemeyen bir yapı kazanacaktır. Din, artık devletin kontrolünün dışında gelişme imkanları da kazanmıştır. Siyasi partiler, dini istismar etsinler ya da etmesinler, dini kullanırken kendilerini Osmanlı toplumunun özelliklerinden fazlasıyla uzaklaştıran bir tutumla işe girişmek mecburiyetindedirler. Bkz. Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 143–157. "Halk İslamı" tanımlaması konusunda kısa bir değerlendirme için ayrıca bkz. Raphael Patai, "Halk İslamı", çev. Mustafa Arslan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2002), 2 (3), s. 235–239.

sohbet odalarına kayıtlı milyonlarca üye olduğuna ve dinler ya da inançlar arası diyalog kadar çatışmaların da bu ortamda her gün sayısız defa tekrarlandığına dikkat çekmek gerekir. Kuşkusuz teknolojinin sağladığı bu imkanlardan daha çok gençler faydalanmakta ve dini tercihlerine ilişkin bir yön belirlemeye çalışmaktadır. Bu durum ülkemizde bir türlü sağlıklı bir zeminde tartışılma imkanı bulamayan din öğretimi, laiklik ve rejim tartışmalarıyla birleşince, ülke insanının dini problemleri ve özellikle dini grup ve tarikatların devletle olan ilişkileri problem oluşturmaya devam etmektedir.⁷⁸

Seksen bin personeli ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve yirmi civarında ilahiyat fakültesi ülkemiz dini hayatında beklenen iyileşmeyi sağlayamamaktadır. Oluşan bu boşluk yine cemaat ve tarikat gruplarının işine yaramakta ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu başta olmak üzere gerçekleştirilmesi hedeflenen eğitim-öğretim birliği bir türlü istenen düzeyde sağlanamamaktadır. İmam-Hatip liseleri özellikle ortaöğretim biriminin kapatılmasından sonra, müfredatları din öğretimindeki yeni yaklaşımlar çerçevesinde yeniden düzenlendiği halde, dini yenileşme ve anlayışı gerçekleştirebilecek yeterlilikte bir eğitim-öğretim kadrosundan ve öğrenci potansiyelinden yoksun oldukları için yeni bir atılım

gerçekleştirememektedir. Bugünkü durumda bu liseler, bir zamanlar medreselerin düştüğü duruma düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. İlahiyat fakültelerimizin durumu da çok farklı bir manzara arz etmemektedir. 1980'lere, hatta 1990'lara kadar sayıları iki elin parmaklarını geçmediği halde bugün sayısı 23'e ulaşan ilahiyat fakültelerinde "yüksek diniyyat mütehassısları" istenen kalitede yetişmemektedir.

Sonuç olarak, kaliteli, objektif, bilimsel ve modern pedagojik esaslara dayanmayan; normatif bilgi yığınları arasına sıkışmış, ezberci, şekilci, yüzeysel, telkinci, otoriter bir din eğitimi ve öğretiminin sonucu, bağnazlık ve hurafeler olmakta; böylesine bir karakteristiğin egemen olduğu bir toplumda ise, ülkenin ihtiyaç duyduğu aydın din bilginlerini yetiştirmek mümkün olamamaktadır. Din eğitimi ve öğretiminin objektif, bilimsel ve modern pedagojik esaslar üzerine kurulmuş olması, popüler dinî yayınların seviyesizlik ve kalitesizliği, genel olarak dinî kültür düzeyinin düşüklüğü ve din alanında yaşanması muhtemel yozlaşmalar karşısında din etrafında kültürel bütünleşmenin en önemli teminatı olmaktadır. Türkiye'de, dejener olmuş tarikat yapılanmalarının ve başka bağnazlıkların yaratacağı hayal kırıklıklarını ve bunalımları bir daha yaşamak istenmiyorsa, din eğitimi ve öğretimini, dinî yayınları ve din kültürünü, objektif, bilimsel ve modern pedagojik esaslara dayalı olarak öğretmeye devam etmek durumundayız.⁷⁹ Bununla birlikte, Cumhuriyetimizin 86. yılında yaygın ve örgün din öğretimi alanında yaşanan problemlerin kısa vadede çözümünün oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır. Küreselleşme sürecinin etkisini her geçen gün biraz daha fazla hissettirmesiyle birlikte, geleneksel kültür ve değerler alanında yaşanan kırılma, çözülme ve erozyonların, ülkemiz din öğretimi alanında da yeni ihtiyaç ve yönelimleri gündeme getirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

78 Bu noktada bu durumun ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlara da değinilmelidir. Son yıllarda ülkemizde sürdürülen misyoner faaliyetleri özellikle ilköğretim ve üniversite çağındaki gençler üzerinde etkili olmaktadır. Türkiye'nin dört bir tarafında açtıkları kilise evlerle faaliyet gösteren misyonerler, internet ortamından da ülke insanının (yine özellikle gençlerin) din konusundaki bilgi eksikliğini kullanmakta ve bundan faydalanma yoluna gitmektedir. Ülkemizin yaşadığı büyük ekonomik krizlerin de etkisiyle yoksullaşan ve çaresizleşen bazı insanlar, misyonerlerin kendilerine sunduğu küçük vaatlerini büyük bir kurtuluş ümidi olarak görmektedir. Bu durumun en canlı örneği bilindiği gibi 17 Ağustos 1999 tarihli Marmara Depremi'nden sonra yaşananlardır. Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin sadece Hıristiyanlıkla ve özellikle onun Protestan mezhebiyle sınırlı olmadığı da bilinmektedir. Doğrusu hemen her küresel oluşumun ülkemiz dini hayatı üzerinde çeşitli şekillerde etkili olması hedeflediği rahatlıkla ifade edilebilir.

79 Ünver Günay ve A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1999, s. 314-315.

Kaynaklar

- Akgül, Mehmet (2004). “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi - Konya Huzurevi Örneği”, *Dini Araştırmalar*, 7 (19): 19–56.
- Akyüz, Yahya (2004). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayınları: Ankara.
- Altaş, Nurullah (2001). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Arabacı, Fazlı (2008). “Din ve Siyaset”, s. 348–355, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, editörler: Niyazi Akyüz & İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1997). c. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atay, Hüseyin (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ayhan, Halis (1999). *Türkiye’de Din Eğitimi (1920–1998)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aytaç, Kemal (1980). *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Bacon, Francis (1999). *Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Başgil, Ali Fuat (1998). *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1973). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Kitabevi Yayınları.
- Bilgin, Beyza (1980). *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaası.
- Bilgin, Beyza (1998). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık.
- Bilgin, Beyza (2003). “1980 Sonrası Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Zorunlu Oluşu ve Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslar Arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 20–30 Mart 2001 İstanbul*, Ankara: MEB Yayınları.
- Bilgin, Beyza & Mualla Selçuk (1999). *Din Öğretimi*, (4. Baskı), Ankara: Gün Yayıncılık.
- Cebeci, Suat (1996). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çapcıoğlu, İhsan (2008). *Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık İlişkisi -İlahiyat Fakülteleri Örneği-*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, Ahmed (1998). *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi* (3. Baskı), çev. Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Dağ, Mehmet ve Hıfzırrahman R. Öymen (1974). *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Deguergue, Maryse, (2001). *Laiklik ve Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Descartes, René (1999). *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Doğan, Recai (2003). “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924–1980)”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslar Arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar 20–30 Mart 2001 İstanbul*, Ankara: MEB Yayınları.
- Ecer, Ahmet Vehbi (2005). “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk’ün İslam’a Bakışı*, s. 213–233, editörler: M. Saray, A. Tuna, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- el-Attas, S. M. Nakib (1991). *İslami Eğitim –Araçlar ve Amaçlar-*, çev. Ali Çaksu, İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Ergin, Osman, (1977). *Türk Maarif Tarihi*, c. 1–5, İstanbul: Eser Matbaası.
- Feyzioğlu, Turhan (1992). “Türk İnkılabının Temel Taşı Lâiklik”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 105–163, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Fırlı, Ethem Ruhi (1995). “İslam ve Laiklik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 33, s. 635–686.
- Gökalp, Ziya (1333/1917). “İslamiyet ve Asri Medeniyet”, *İslam Mecmuası*, c. 5, s. 52.
- Gözütok, Şakir (2002). *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Günay, Ünver & A. Vehbi Ecer (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, s. 314–315, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ünver ve diğerleri (1997). *Laiklik, Din ve Türkiye*, Ankara: Adım Yayınları.

- Hamidullah, Muhammed (1969). *İslam Peygamberi*, c. II, çev. M. Said Mutlu ve Salihi Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hocaoğlu, Durmuş (1995). *Laisizmden Milli Sekülerizme: Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Ankara: Selçuk Yayınları.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (1986). *Mukaddime* (2. Baskı), çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Kafadar, Osman (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Kafadar, Osman (2002). "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", c. 3, s. 351-381, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1953). *Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (1983). *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bir Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kızılabdullah, Yıldız ve Tuğrul Yürük (2009). "Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu*, 8-9 Mayıs 2009, Konya.
- Koştaş, Münir (1999). "Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)", *AÜİFD, Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Özel Sayı*, ss. 185-197, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köymen, Mehmet Altay (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, c. II, Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Mardin, Şerif (1999). *Bediuzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* (7. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2000). *Din ve İdeoloji* (9. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Burhan (1996). *Laiklik: Tarihsel Gelişimiyle Dünya'da ve Türkiye'de*, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Önkal, Ahmet (1983). "Asrı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet İlmî Dergi*, XIX/3, ss. 49-55.
- Özman, Aylin (2002). "Hasan Âli Yücel", ss. 358-363, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Patai, Raphael (2002). "Halk İslamı", çev. Mustafa Arslan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 2, s. 3, ss. 235-239.
- Safa, Peyami (1988). *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Sinanoglu, Suat (1954). *Laiklik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları*, İstanbul: Türk Devrim Ocakları.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1963). "Laiklik İlkesi ve Türkiye'deki Durum", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), ss. 35-53.
- Tosun, Cemal (1996). "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, Ankara: T. Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Tosun, Cemal (2001). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (2004). *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türküne, Mümtaz'er (1991). *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1975). *Laiklik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.
- Yazıcıoğlu, Hulusi (1993). *Bir Din Politikası: Laiklik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yürük, Tuğrul (2005). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Laiklik Çerçevesinde Din Eğitimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, Zeki Salih (2009). *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.